

ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՒՐՈՒԱԳԾԵՐ

19-ՐԴ ԴԱՐՈՒ ՀԱՅՈՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՅ 4.

Առաջին երեսնամեակ

Նոյն իսկ ԱՐՄԷՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻՆ (1790—1866), Մխիթարեան-ներն այս համբաւեալ քերթողը, իւր ստուարահատոր տաղերով, կարելի է ասել՝ ոչ մի շարժում չի մտցնում մեր բանաստեղծութեան մէջ: Ես կրկին անգամ համբերութիւն ունեցայ որ, ինչպէս և միւսների տաղերը ծայրէ ծայր կարդալու, շատ տաղեր նոյն իսկ կրկին ու կրկին անգամ, և ցաւում եմ, որ չգտայ արժանի այն գովեստին, որ տալիս են նրան իրենք լենեակեցիք առաջ և այժմ՝ համարելով նրան մեծ բանաստեղծ, «ատտիկեցի և լատին քերթողաց արժանաւոր անձն՝ իր լեզուովն, մտքովն ու սրտով», այնպէս որ «ոչ լոկ ազգային՝ այլ նոր ժամանակաց ընդհանուր մատենագրութեան ասպարիզին մէջ ալ, իրաւամբք և պատուով նշանաւոր տեղ մը կրնայ գրաւել»¹։ Արփայի քերթողական և իսկաշնորհ հանճար, լաւութուն միտք և բացատրութիւն, զարդարուն գեղեցիկ լեզու մը: Անկարելի է կարդալ եղերք սոխակին, Գանգատ Պառնասաց և Դատաստան Ապողոնի, Յաղթանակ արդարոց, Դաշտիկն յաւար, ու անոնց նման տաղերը և չնոստովանիլ թէ ասոնք արտազրոյր սովորականէ գուրս հանճար մըն է ու նախնի քերթուածոց աշխուժիւն ու եռանդով կրթուած միտք:

Բայց զժբախտաբար այսպէս չէ: Արդարեւ Բագրատունին անխոնջ պարապող մարդ է եղել. լաւ իմարել է մեր գրաբարը և հին ու նոր օտար լեզուներ. շատ կարդացել է Աստուածաշունչ, ինչպէս և Հովնաթոս և ուրիշ գիւցաղներգութիւններ, մեր հին մատենագրութիւնը. ուսումնասիրել է օտար բանաստեղծութիւններ, որոնցից և թարգմանել է բաւական բան. նա արտադրել և ինքնուրոյն շատ բան, — բայց այս ամենով հանդերձ նա մեր գրականութեան համար ծառայել է ոչ իւր ինքնուրոյն բանաստեղծութեամբ: Նա է՛ և կրմնայ իբրեւ թարգ-

1) Տես. Աբարատ 1908 թ. դեկտ.

մանիչ, հայկաբան, քերականութիւն գրող: Իսկ իբրեւ բանաստեղծ ոչ միայն արժանի չէ այն դոկետին, որ տալիս են նրան. այլ և չի կարող իւր ժամանակի առաջնակարգ հայ բանաստեղծների շարքը դասուել: Նա առաջին տեղն է բռնում միայն Մխիթարեան այս առաջին քերթողների մէջ, բայց և իւր էութեամբ շատ էլ բարձր չէ նրանցից:

Նրա տաղերը, հրատարակուած 1852 թուին, կազմում են մի մեծադիր ստուար հատոր և բաժանուած են մի քանի մասերի՝ «տերունականը», «կրօնականը», «բարոյականը», «կենցաղականը», «սթափականը» և ապա «թարգմանութիւնը»: Ինչ է այս տաղերի նիւթը. ինչով է հետաքրքրուած և ոգևորուած Բագրատունին ինչ նորանոր գաղափարներ է արծարծում նա իւր երգերի մէջ:

Նրա «տերունական» տաղերը նուիրուած են Քրիստոսի ծննդին և մոգերի երկրպագութեանը: Նիւթն ուրեմն շատ հին է և մեր շատ բանաստեղծներից յաճախ երգուած: Բագրատունին ևս իւր երկասարգ հասակում, երևի նոր կրօնաւոր դարձած, 1811—1814 թուականներին իւր հարկն է վճարում այդ հին նիւթին: Առաջին տաղն՝ «ի ճնունդ Տեառն», որ գրուած է 18-րդ դարու խաւացի նշանաւոր բանաստեղծ Մետաստազիոյի (1698—1782) նմանողութեամբ, իսկապէս մի գեղեցիկ քերթուած է շնորհալի ու փափուկ անուշութեամբ, կենդանի ու հարուստ երեակայութեամբ, թէպէտ և սովորական դադափարներով. այն է մանուկ Փրկիչը գարնանային մի առաւօտ է ծագում մարդկանց համար, մի ճշմարիտ ոսկեղէն դար բանում, զթութիւն ու սէր, հաւասարութիւն ու խաղաղութիւն բերելով աշխարհ: Եթէ Բագրատունին բաւականացած լինէր միայն այս քերթուածով, շատ էլ չէինք ցաւիլ. բայց նրա գրելը բեղմնաւոր է, և հենց սկզբից հակուած է դէպի վիպականութիւնը. ուստի և նրա կրօնական զգացումին չէր կարող գոհացում տալ միայն «ըստ Մետաստասեայ» քերթութիւնը: Պէտք էր նորից մի քանի անգամ նոյն բանն երգել մեծամեծ քերթուածներով, երկար, վիպական տողերով, առանց սակայն մի որ և է խորութիւն մտցնելու նիւթի մէջ. այլ ընդհակառակն ծանծաղացնելով այն, և ոչ միայն մտքերի, այլ և խօսքերի և նոյն իսկ հատուածների կրկնութիւններ տնելով: Այսպէս, օրինակ, ամբողջ առանութ տող 1812 թ. գրած մի քերթածից, առանց այլևայլութեան, բառացի առնում դնում է 1813 թուին գրած մի ուրիշ քերթուածի մէջ:

Բագրատունին իւր այս հասակում արդէն երևում է տարուած է հեթանոսական գիւցաղներգութեան: Բայց ինչ ա-

ւելի անդէր և անպատեհ՝ քան Փրկչի խոնարհ ծնունդը վիպել հեթանոսաբար և Քրիստոսին անուանել «վհաղուն ծնունդ անմահին Ոլիմպեան» (Եր. 29), և համ «Յիրանեփառ» Հայր Առաքաւն գնել Ոլիմպոսի կատարին, ինչպէս համերական Ձեռքարձր գահի վրայ։ Այսպէս, ծնունդ է մանուկ Յիսուսը անշուք պրում։ Հաւատքը անձնաւորել իրեւ մի լուսաղգեստ, պառաւած կոյս, ներկայ է նրա ծննդեանը, բայց երկբայում է թէ նորածին մանուկը լինի նա, որին չորս հազար տարուց ի վեր պատում է ինքը։ Այդ ժամանակ նա

Կոչ է ի որբաէն դարտօր զթառաշ զաղերս մաղթանաց։
Եւ յոգւոց ելեալ ասէր առ նոսա զիմօք սրգաղգեաց։

Բաւական չէ, որ Հաւատքը, վերացական դաղափարն անձնաւորեալ է, նրա արտաբերքն ու մաղթանքներն ևս, ըստ հին մեկնութեաների, անձնաւորեալ են այնտեղ։ և Հաւատքը պատուիրում է դրանց գնալ Բարձրեալի մօտ և հարցնել թէ արդեօք մտնում ծնւածը նա՞ է, որ պիտի դայ։ Եւ ահա այդ արտաբերքն ու մաղթանքները սեւաղգեստ խմբով, թեւերը լայն են անում, գլխակոյ, աչքերը խոնարհած հասնում են Ոլիմպոս, պատում են Յիրանեփառի բարձր գահը, լաց ու կոծով փարում են նրա ծնկներին և առում նրան ինչ որ պատուիրել էր Հաւատքը։

Խոնարհեաց բարձրեալն ի վերին գահուն զունկն իւր անմոլար Ունթըպիտ զիմօք զաղերսն լսել, սակայն հեղաբար։

Առ ապա ի վեր ըզգլուի իւր ահեղ և զուլան կամար,

Ի շարժել յօնից սասանեալ դողաց Ոլիմպեայ կատար։

Եւ ո՞ հանդարտէր ի լուր պատգամաց լեզուին աղգարար։

Հայեցաւ յերկիր, ձայն ետ որոտման ի սոյն յայտ օրպար։

Ճիշտ ինչպէս ամպրոպային Ձեռը Ոլիմպոսի գլխին։ Նա Հաւատքի գեղապաններին բացատրում է թէ նորածինն իւր որդին է և ապա կանչելով հրեշտակներին բանակը՝ հրամայում է, որ գնան պաշտեն իւր ուղուն։

Եւ քնդ բարբառոյն որոտաց երկին շանթից ի փայլակ,
Հոգւոց անմահից ծածանեալ յերեք սօսափիւն բանակ,
Եւ երկրպագեալ տէրունեան ոտից գընան յանդատակ,
Մարմին յօգաւոր հիւթեալ յեթերէ արկանեն գիմակ,
Գլուի ոսկեվարս լուսաթեւ թըռչին արի պատանեակք։

Հրեշտակներն իմաց են տալիս և հովիւներին, որոնք նոյնպէս գալիս են երկրպագելու նորածին արքային։

Այս մի և նոյն նիւթը, ինչպէս և մոգերի երկրպագութեան մասին քերթուածը՝ «ի յայտնութիւն Տեառն» նա վերածած

ունի նաև բեմական ձևի, բաժանուած չորս փոքրիկ արարուածներ, երկի Մխիթարեանների աշակերտական թատրոնում խաղալու համար։ Դրանք առաջին հայ օրատորիոններն են, կրօնական թատերերգութիւններ, որոնց ներկայացման համար առանձին բեմական յարմարութիւն չի պահանջուում։ Բազրատունին այստեղ էլ ներշնչուած է անշուշտ Մետատաղիոցից, որը նոյնպէս ունի բաւական թուով օրատորիոններ։ Գործողութիւնը է հարկէ շատ պարզ է, չկայ դրամատիկական զարգացում և ոչ բնաւորութիւնների ուսումնասիրութիւն։ զրանց, ինչպէս պէտք էր, փոխանակում է կրօնական-բարոյական այլաբանութիւնը, որով երեք մոգերի տեղ հանդէս են գալիս անձնաւորեալ Հաւատք, Յոյս և Սէր, և ապա իշխում է աստուածային հրաշալիքն ու սքանչացումն այդ հրաշալիքի վրայ։ Բայց գրեթէ անտարբար սառն է հնչում Բազրատունու քնարերգութիւնը, և մանաւանդ միջի երգերը չունեն այն ցնծադին խանդավառ յափշտակութիւնը, որ անհրաժեշտ է։

Ինչպէս էլ լինի, Բազրատունին իւր այս կրօնական դրամաներով մի մեծ նորութիւն է մտցնում մեր գրականութեան մէջ, մի բոլորովին նոր տեսակ, որ մինչ այդ գոյութիւն չի ունեցել մեզնում։ Արդարեւ, ինչպէս տեսանք, Ջախջախեանի և Թումանճեանի ստանաւորների մէջ յիշուում են 1789, 1802 և 1804 թուերի համար Մխիթարեանց թատրոն, կամ «Թատերական ողբերգութիւն», բայց Բազրատունու այս օրատորիոնները, գրուած 1812 և 1813 թուերին, ինձ ծանօթ հնագոյն գրուածքներն են իրենց դրամատիկական ձևով, թէպէտև քառասուն տարի յետոյ միայն հրատարակուած, ուստի և ոչ մի ազդեցութիւն չթողած մեր գրականութեան վրայ։

Բազրատունու «Կրօնական» տաղերը պէտք է հատկանալ կրօնաւորների և կրօնաւորութեան վերաբերեալ։ Դրանք նուիրուած են նորընծայ կրօնաւորեալներին, այս կամ այն ձեռնագրութեանը, որա կամ նրա սքեմ ընդունելուն, նորընծայ բարեկամների առաջին պատարագին, Մխիթարեան Աթոռակալի ընտրութեանը, օժմանը ևլն,—բոլորն էլ ըստ աւուր պատշաճի յօրինուած ոտանաւորներ, Մխիթարեան ընտանիքի մէջ տեղի ունեցող դէպքերին հանդիսաւորութիւն տալու համար։ Տաղերիս նիւթից հենց կարելի է գուշակել թէ ինչպիսի գաղափար պիտի արծարծուի դրանց մէջ։ Դա հոգու և մարմնի, երկնքի և երկրի միջնադարեան կռիւն է։ Պէտք է կոտել աշխարհի բռնակալ սիրոյ դէմ, որ մարդու հոգին շղթայակապ՝ քշում է դէպի խաւար անդունդը։ պէտք է յաղթի այդ կորստաբեր սէրին և ամաչեցնել սատանային, որ մարդու թշնամին է։ Եւ

այդ նորընծայ կրօնաւորողները, նորոգուելով անունով ու գործով, իբր քաջ զինուորներ մարտնչում են չար թշնամի հրեղէն սպառազէնների դէմ. և այդ նրանք կարողանում են անել, որովհետեւ կատարելով ամենամեծ գործը, այսինքն իրենք իրենց ինքնակամ նուիրելով Աստուծուն իբրեւ զոհ, դառնում են հրեղէն հրեշտակներ, և սարգէնի պսակներով սլանում են դէպի երկինք, մտնում փրկչի տունը, երկնային կամարը, ուր յաւիտեան պիտի ապրեն: Կրօնաւորը նման է փիւնիկի, որ ինքն իրեն ողջակիզելով՝ հրաշալի կերպով կրկին նորոգւում է յաւիտենական կեանքի համար:

Այս է ահա այդ կրօնական տաղերի նւթը, որ անհրաժեշտօրէն շարունակ յեղյեղում է քերթողը, քանի որ բոլորը միանման դէպքերից առթուած բաներ են: Դա մի շատ հին նւթ է, որ շատ աւելի գեղեցիկ կերպով երգել է Կոմիտաս կաթուղիկոսը՝ Հռիփսիմեանց մի Անձինքի մէջ, որի խորութիւնն էլ չունին Բագրատունու այս տաղերը: Հռիփսիմեանք իրենց նուիրելով Քրիստոսի սիրուն՝ դառնում են Հայաստանի փրկութեան պատճառ. բայց և մեր բանաստեղծն անկեղծ սրտով ուրախանում է իւր նորընծաների ձեռնադրութիւնների համար, ուրախանում է նրա կարծիքով և հարսն անարատ Հայաստան» որովհետեւ

Արդէն սարսեն սանդարամետք ի խաւար,

Եւխած զմատն արիւն ուկամբ Բելիար,

Զի յաջորդէ Յեռու զՄովսէս յամս յամայր

Քակել զամուրս, թափել ժանիւն ընդ աւար:

Աթոռակալին նուիրուած քերթուածների մէջ մեր քերթողը մեծ թեթեւութեամբ չափազանցութեան մէջ է ընկնում, ուժգին տողերով գովելով նրան իբրեւ Աստուծու ընտրածի, և զուտ միութարեան տեղական դէպքը խոշորացնելով իբրեւ մի համազգային բան.

Զարթիր զարթիր, տուն Սիսակայ, զարթո՛ւ և պար նուագածու.

Հայրենի մեր աշխարհին սուրբ թագաւոր օծաւ իշխան,

Առէք տաւիլ կընդընդոց փող և բամբիւրն Գողթան,

Գողթան շըռինգն յարուսցէ զբլուրս և զանտառ

Յաղթող երգոց ձայնիւ գոչել մըրցական

Բզկոնարհ միտս իմաստնոյն՝ ըզսիրտն ի տէր սիրոյն ի վառ:

Այդ նոր առաջնորդը, «Թագաւորը», որ յաւելեալ կոչում ունի «Դիտապետ Սիւնեաց», է մի արեգակ, որին երգում է տիեզերքը, որովհետեւ նա ձմեռուայ կապանքը քանդում է ևլն:

Ո՞ր է սա նոր արքայ եկեալ ի Սիւնիս,

Անձաւք լերանցըն Սիսակայ հարցանեն:

Քնտրեալն է դա եթերին նորապըստի տէր երկրիս,
Գայ ի պարտէզ քո սիրելի շունչ հարաւոյ ի հիւսիս.
Հոյլ վարդից և շուշանայ և համասպրամ ցիր նըկարէն
Փըթթեանդ ոտիւք տէրունեան դարշապարաց լուսեղէն:

Ահա թէ ինչպէս բարձրացնել դիտէ Բագրատունու Մու-
սան իւր մեծաւորին: Եւ ինչի՞ համար, որովհետեւ

Յաւուրց Մուշեայ պակասեցին հարք որդւոց,
Պակասեցին ի տուն Հայկայ պետք հարանց,
Մինչև յարեաւ Մըխիթար, մինչև յարեաւ դէտն Ադոնց,
Որ արդ յերկնից պատշգամէն յառեալ ի մեր յոյժ լալօնս,
Զի՞ յամէ մեզ, ասէին, ոթոռակալ ժառանգ մանկանց:

Եւ այժմ այդ ուշացած աթոռակալն ընտրուում և օծ-
ւում է:

Միխիթարեանց այս սոսորութիւնը, որ կարծեմ Վ. Պուլից է
ծագել, անցնում է յետ Վ. Պուլի վրայով Հայոց եկեղեցու
մէջ և երկար ժամանակ, կարելի է ասել մինչև մի տասն ու
հինգ տարի առաջ, Եջմիածնում ևս պարտք էին համարում
գրաբար ճշմունտն ուսանաւոր ուղերձներով շնորհաւորել կա-
թողիկոսի գալուստը, օծումը, նոր տարին ևլն: Դրանք քնար-
երգութիւն չեն հարկաւ, այլ միայն մտածուած յանգեր ու
ոտքեր, որոնց մէջ սակաւաթիւ տողեր միայն ունին զգացմունքի
շեշտ: Դրանց կատարելատիպը կարելի է համարել ահա՛ Բագ-
րատունու այս քերթուածները, որոնց մէջ վրայուն արտաքին,
զարդարուն լեզու, փարթամ առացուածներ՝ որքան ասեմ՝ կայ-
բայց ի զուր կը լինի որոնել զգացմունքի ուժեղութիւն, եթէ
չասեմ զգացմունք. իսկ իմաստ ու գաղափարի նկատմամբ
դատարկութիւն է իշխում:

Նոյնպիսի չնչնութիւն են ներկայացնում գաղափարներով
և «բարոյական» տաղերը: Աշխարհումս խաղաղ կեանք ասածը
չկայ, այլ միայն ցաւ ու աղէտ, թախիծ ու տագնապ.

Գանձեալ կան քեզ աղէտք ցաւոց դարան,

Արաի մտաց երեւական

Բքայորդոր ձմեռն ալեաց խուժան

Փոթորկայոյզ ծով դառնութեան:

Աշխարհս մի ծով է և մարդս նրա վրայ մի նաւ, որ ալիք-
ների ձեռին խաղալիք է դարձած, զիւաշունչ հողմը առնում
տանում է դէպի նաւաբեկութիւն, — մի հին գաղափար և նոյն
իսկ նմանութիւն, որ սակայն Բագրատունին մանբամանու-
թեան մէջ նորոգում է: Նոյնպիսի մի նորոգած ձեով երգում է
նա վերջին դատաստանը, որ մեր հին քանաստեղծների սիրած

առարկան է եղել, և որի ժամանակ երեսու՜ է որ վերջին յաջողութիւնը ոչ թէ անօրէնն ունի, այլ արդարը:

Բազրատունու «կենցաղական» կոչած աղերք, որոնք թուով ամենից շատն են և լի գովենտի արժանացած, նիւթով շատ աւելի բարձր չեն: Դրանք մասամբ ուղղութեամբ են իւր ընկերներին, մէկի մէջ իւր ունի է յայտնում, միւսի մէջ իւր շնորհակալութիւնը ասացած պարգևի համար. կամ թէ լացով ճանապարհ դնում իւր ընկերին՝ մի չորրորդի մէջ դանդաւում, որ իւր սրտի հատար ընկերն իրեն նամակ չի գրում: Կան և կաղանդի շնորհաւորութիւններ իրենց հագեւ տիրոջը կամ «կա կարգակիցն ճանապարհորդ ի Նոյնի ոգտախնդիր ազգին», իսկ թէ ինչ է այդ օգուտը՝ չի իմացում. այդ կարգակիցն արիութեամբ ծովեր է անցնում, սրտում ունենալով ազգի սէրը:

Հայի կառուցող հայրենեաց

Ջքեզ սրգի գաւառեաց:

Պարթն արթուն և ցանկալին քո Սահակ,

Մխիթարայ զօրավարը՝ քեզ հարկանեն փողոց հըռչակ

Տես արդէն, տես ի տըխուր գէմն հայրենեաց

Քաղցր շողեալ ըզժըպիտ որդեգորով քո գըգտանայ:

Կան և ուղերձներ նուիրուած Աղեքսանդր Ռախայէլ Ղաւրամանին նրա գալուստը կամ ծնունդը շնորհաւորելու համար, որովհետեւ նա գպրոց է բացել: Մի բերթուած Ռուսաց Աղեքսանդր Բ. կայսեր այցելութեան առթիւ. ուրիշները Լեւոն ԺԲ. պապի Աւրանեան գպրոցի սաների հետ ճաշկերոյթի առթիւ, ևն: Եւ վերջապէս բռնայանգ խաղեր Ջալալախանի հետ, և ահադին թուով ստանաւորներ նուիրուած Տիւղեան ընտանիքի որ և է գուտ ընտանեկան դէպքի, ինչպէս ծնում է մի երեխայ, պէտք է ստանաւոր դրել. մեռնում է մէկը՝ դարձեալ ստանաւոր է հարկաւոր. հիւանդութիւնից առաջանում է մի ուրիշը՝ ինչպէս կարելի է ստանաւորով խնդակցութիւն չյայտնել. հապա երբ հարսանիք է լինում, ի հարկէ պէտք է հարսին գովել. Բազրատունին այդ բազմութիւ տաղերի մէջ դառնում է Տիւղեանների տանու բերթոյը, որ իւր՝ նրանցից վայելած բարիքների համար գրաբար յանդերով ու ոտքերով վարձահատոյց է լինում: Դրանք գրչի վարժութիւններ են միայն երբեմն ձիգ ու երկար տողերով, և սահմանուած են միայն մասնաւոր մարդկանց սրտերը շոյելու համար:

Նրա կենցաղական տաղերի մէջ շատ գովում են «Դաշտիկն յաւար, եղերք մշակի», որ մի ութվանկանի դուգայանգ ստանարոր է մեծավերջ և չափի պատճառով հենց աշխոյժ

եռանդով է ընթանում: Բովանդակութիւնը մի շատ հասարակ
բան է: Երկտասարդ որդին ծերունի հօր հետ, բախտից հալա-
ծուած, գալիս ընակում են ընտթեամբ հարուստ մի ամայն
գաշտում: մշակում են. հինգերորդ տարուայ վերջը մշակու-
թիւնը տալիս է իւր արդիւնաւէտ պտուղը: Այդ ժամանակ
հայրը մեռնում է, և որդին մէն մենակ է մնում ու առում է.

Այն ինչ արդարն յինէն գնաց,
Վեհն յեթերէ զմեզս իմ յեշեաց.
Յիւրմէ գընդէն ետ ասպատակ
Առնուլ վրէժ արագ արագ:

Իսկ թէ ինչ է արել որդին, ի՞նչ մեղք է գործել նա, որի
համար Աստուած վրէժ է առնում, յայտնի չէ այդ: Անշուշտ
մի մեղք գործել է, որ ասպատակաւորները երեք կողմից վրայ
են տալիս, աւերում են արտ ու այգին, տիրում երկրին և իրեն
մշակին էլ «հանեալ դանիւ ու ի քարշ ընդ երկզուտ վարեն
զիս դարշ»: Եւ նա այնուհետեւ մի միսթարութիւն ունի, — յի-
շելով իւր անցեալ աշխատանքը ողբալ:

Նախաբանն այնպէս է, որ մարդ ոպասում է մի գառնա-
գին զօրեղ ողբի, մի զգացմունքների բուռն զեղման.

Մեկպոմենէ, հար ինձ քընար
Երդել ձայնիւ ողբերգաբար
Լացցեն նուազ լերանց փապարբ,
Մըռնչեցցեն ձորք և անտառք.
Երեսը մարգաց հարցեն դալուկ,
Արտօսր հեղցեն սողեալ առուք.
Յաւէրժահարսանց պար գեղեցիկ
Ձեռն ի ծնօտի նըսացին լըռիկ.
Ձի մեր դաշտիկն յաւար եղև,
Յոյս վառաակոցս ել ի գերև:

Բայց այդ նիւթն աւելի վիպական — նկարագրական է քան
քնարական: Բնութեան նկարագրները շատ ընդհանուր են և ա-
մեն տեղի. մշակութեան և աւերմունքի նկարագիրը նոյն իսկ
համաշափ չէ տարուած, և վերջը բանաստեղծի թափը
թուլանում է և սաշն է հնչում այն մասը, երբ հեծեծագին
ողբը պիտի լինէր: Գուցէ կարելի է այլաբանութիւն համարել
այս քերթուածը և Հայաստանի պատկերը տեսնել մէջը, բայց
այդ կը լինէր ձգձգուած բացատրութիւն:

Նիւթով շատ աւելի ստոր բան է և միւս գովուած
քերթուածը «ի մահ սոխակին եղերք հովուի», որի գեղեցիկ
մասը հենց սկիզբն է.

Աչք գեղեցիկ ցօղազին

Լացէք զմահ սոխակին:

Վայ և եղուկ ինձ հիբիս,

Սուգ և ի յիմ սիրելիս:

Ձամենեսին մի խաւար

Դընէ յարտօսը անդադար:

Մի՛ զիս, մի՛ զիս ըսիտիէք

Մի՛ զիւր սըրտիդ տայք երբէք:

Ձի սէր սոխակն իմ լըռեաց

Սան իմ սիրուն երգասաց,

Ձի սէր հաւիկն իմ մեռաւ

Սան իմ սիցուն անպարսաւ:

Նըզով ի սե օրն և ժամ

Յոր զիւր տարմին լիք երամ,

Օրն և տեղին սե նըզով՝

Ուր տեսի զնա մօտ երգով:

Եւ այս բոլորն ինչո՛ւ համար: Մի Արձէշցի հովիւ մի անգամ սրինդ է լիչում: Լսում է մի սոխակ նրա նուագը մօտե՛ նում է և ինքն էլ երգում է: Հովուի խնդրի վրայ այդ սոխակը նախ նստում է նրա ուսին, և ապա

Անդուստ ածեալ ըզթեւերն

Ի ծայր սըրնդիս դայր նըստէր:

Ելեալ և իմ մեղմաքայլ,

Երգ փոխելով այլ և այլ

Եկի ու ի տուն իմ մըտի:

Հովուի կինը սրնդի ծայրից ընդսւնում է սոխակին, փայելով զնում վանդակում, ուր երգելով նա զուարճացնում է հովուին և իւր ընտանիքին:

Սակայն ի սեաւ մանգաղէ

Ժպիւրհ մահուն ո՛վ ապրէ:

Մի ամառ այդ սոխակը սատկում է և կարծես աշխարհը կործանւում է: Կարծես այդ սոխակից էր կախուած ոչ միայն հովուի, այլ և աշխարհի բախարը: Եւ ողբում է՝ ու ողբում հովիւը ու չի մխիթարւում:

Ո՛հ, մի՛ ստիպէք երկարել,

Աիրտ ոչ բերէ զբանիս թել...

Ոչ բըժըշկի սըրտիս խոց...

Եւ այսպէս մօտ երկու հարիւր տողանի մի ահագին քերթուած, որի մէջ այլաբանութիւն էլ կարելի չէ լինում տեսնել, ուստի և ծաղրական մի բան է դառնում իւր մեծավայելուչ լըջութեամբը: Ծաղրելի է դառնում մանաւանդ և նրա-

նով, որ Արձէշցի հովուի բերանից լսում ենք՝ Ամինդաս, Անակ-
բէօն, Տիգուէլ, Որիէսս, Ոսիան, Բարդ, Պռոմէթէոս, Առիւծ լի-
բեան, Հիմալայք և ին։ Եթէ կլստիրական կեանքից առած
ոտանաւորներն մէջ, ինչպէս «ի մահն Կեռարու», կարգում ենք
Ժողովուրդ արիսեան, դիք և կամ դից անուններ, այդ հասկա-
նալի է, որովհետեւ նիւթն է պահանջում այդ։ Բայց երբ մի
Արձէշցի հովիւ է այգաբնի անուններ արտասանում և կամ
նոյն ինքը Բագրատունին միջթարեան մի վարդապետ, այդ
արդէն տաղալիւի է։

Եւ Բագրատունու ամենամեծ ծառայութիւնը մեր գրա-
կանութեան համար՝ այն է որ նա այդ կեղծիքը, կեղծ դասա-
կան ուղղութիւնը մտցրել է մեր բանաստեղծութեան մէջ։
Կրթութեամբ լինելով կլստիրական գրականութեան վրայ, նա կար-
ծում է թէ աստուածները կամ դից տառապելները որ յիշում
են հին բանաստեղծները, մի բանաստեղծական պահուստներ են
միայն և այդ պահուստները կարելի է և հայկեանքի քերթում
ներքի մէջ դրածաճել։ Նրա համար գրեթէ չկայ Աստուած, այլ
աստուածք, դիք, անմահք։ Եւ այդ անմահները մի քանի քեր-
թումներն մէջ վխտում են՝ Մուսայ, Աելպամենէ, Պուլխանիա,
Մենմոսինէ, Պիգաս, Արամազդ, Ապոլոն, Պիմպլայք, Փայթոնք,
Փեբոս, Սքէս, Պստիդոն և ին։ Եւ նոյնպէս Հելիսին, Պինդոս,
Պառնաս և ին։ Եւ դրանց հետ բազմաթիւ տիրակալութիւններ
հին կլստիրական տառապելների։ Ընթերցողն անպայման պէտք
է ձեռք տակ ունենայ մի յատուկ անունների բառարան, ապա
թէ ոչ՝ բան չի հասկանալ Բագրատունու լուսագոյն համա-
լսած քերթումներից։ Որովհետեւ օրինակ ինչ կը համկանայ
մարդ առանց բառարանի հետեւալ երկատապից՝

Մեղ ալանեան հարսն սիրած

Պարզէ զգլխով վրան ներկած։

Բառարանը միայն մեղ տեղեկացնում է, որ Տիթոն եղել է
Տրոյացի իշխան, Պրիամոս թագաւորի եղբայրը, որին քր գե-
ղեկութեան պատճառով սիրում է Արշալոյսը, Աւրորան, և ան-
մահացնում նրան։ «Տիտանեան սիրած հարսն» ուրեմն արշալոյսն
է, և փոխանակ պարզաբար ասելու թէ «մեղ արշալոյսն զգլխով
պարզէ վրան ներկած» Բագրատունին վերի տողերն է կադ-
մում։ Չտխմանեան իւր լուսագոյն քերթումով մէջ, «Մու-
սայն առ Արամեան քերթողն», գրում է հետեւեալը.

Բառք անապակք՝ որպէս ուսոյց հու ձեր թորգոմ,
Բայց ոչ մաւրը՝ մինչ լուցանել լապտեր և մամ.
Կամ ի Տարօն չուել պանդուխտ կամ ի Գլուին,
Մեռելահարց՝ զինչ այն բառից ձեզ միտք թըւին։

Բազրատունու քերթուածները հասկանալու համար ահա՛ հենց այդ միջոցներին պիտի դիմել: Այդ պատճառով թէպէտ և քանի քանի անգամ կարդացի նրա գովուած «Առ գանգատ Պառնասեայ և Դատաստան Ապոդանի» տաղը, որի մէջ քառասուն—յիսունից աւելի դիցաբանական անուններ միայն կան,— բայց շատ քիչ բան հասկացայ: «Լապտեր և մոմ» էլ վառեցի, բայց դարձեալ գոհ չեղայ թէ իբօք կատարելապէս ըմբռնել եմ այդ քերթուածի միտքը: Այն, իմացայ որ Առանը, այսինքն բանաստեղծ Բազրատունին, իրեն երեւակայում է հովիւ Բիւրակնեան լեռներում: Իւր տաղաւարում ճաշում է զմայլելով բնութեան գեղեցիկութեանը: Այդ ժամանակ յանկարծ վերեւից տեսնում է իջնում են

Կառքս կրկին երկածի քառահոլով անուագործ,
Աթոտանի երկվարը ի գիւ գոլով քաջափործ.

Այսինքն երկու, ոտանաւորով դրած նամակներ է ստանում, որ և առիթ են լինում այս քերթուածը գրելու,—ասած է ծանօթութեան մէջ, թէ չէ ընթերցողն ինքը չէր հասկանալ: Եւ ապա գփուարանում եմ արել որոշ բան, բայց եթէ այն, որ հեղինակը մեծ տենչանք ունի մեծ բանաստեղծ դառնալու, որաթե Պիգասի վրայ նստած՝ Պինդոս բարձրանալու և մեծ բանաստեղծների հետ անմահութեան մահով մեռնելու: Բայց «չիք սէր Կամենայց, ո՛հ, յանտերունչ իմ գրոհիս. սա-կաւ բնատուր վեհ սգի՝ առտուածաստեղծ մեծութիւն», ասում է քերթողը: «Պարք Մուսայից հայկազանց լիախեան ի դոգ Ագրիոյ», այսինքն Վենեալի Մխիթարեան վանքը. բայց այդտեղ էլ նրանք բանաստեղծութեան համար պահանջուած յարմարութիւնը, հանգիստն ու պարապը չունին: Իսկ Հայաստանը հո՛ր բնու յարմարութիւն չունի բանաստեղծներու ծնեցնելու համար. բայց մի ժամանակ այդպէս չէ եղել, մեր բուն երկրում էլ մի ժամանակ մուսաները զուարճացել են:

Ինչքան այս քերթուածի մէջը մութ և դանդաղ է, այնքան վերջին մասը կենդանի է և գեղեցիկ, որովհետեւ խօսում է իրական կեանքը, սիրտը: Բանաստեղծը մաքուր սլանում է Հայաստան, բայց ինքն օտար աշխարհում է, որ նման չէ իւր երեւակայած եղեմական աշխարհին:

Ով դառն ողբոց յիշատակ, ով ցանկալի հայրենիք,
Անդ էր երբեմն հեշտասուն քո Մուսայից ճեմելիք, ...
Բիւրակն ի ծիր ծաղկազուարճ բիւր խոխոջիւք բարեհամ
Խայտայ ի քոյլըս հօանց, հազար երէ խուռներամ.
Փըչէ հովուիկ նուրբ սըրինդ, հօաք ըզկընի իւր զըրզին,
Նստի գողարիկ օրիորդ, կըթէ զըստինքս նոցին:

Հոյլ վրտակին կարկաջոտ, անդ երաօխայ քարավէժ
 եւ ծիածան ի ցընցուղսն՝ հերբել սաստիցն ըզվըրէժ
 Երկինք ջերին կապուտակ՝ ամպք ոսկեփայլ շուրջ ի խիտ,
 Շաղն ի ցօղել շայեկան ի ծոց երկրին մարդարիտ ..
 Անդ է հոգւով իմ Մուսայն, սակայն մարմնով աստ պանդուխտ
 Ի խորշ նըստի Ագրիոյ յեղտիւր ծովուց ի քերցն ուխտ: . . .

Քերթուածի այս գեղեցիկ վերջը, որ ես ամբողջ չբերեցի,
 որից կարծես ազդուում է Գամառ Քաթիպան իւր «Իմ սոխակին»
 երգը գրելիս, — գոնէ նմանութիւն կայ, — է և միակ հայրենասի-
 րական արտայայտութիւնը Բագրատունու քերթուածների մէջ:
 Այո՛, ուրիշ դէպքերում էլ յիշում է նա Հայաստանի անուն-
 ներ, բայց հայրենիքը հեռուից մշուշով պատած է երևում
 նրան. հայրենիքը և հայրենի յիշատակութիւնները երգի նիւթ
 չեն դառնում, այլ միայն իբրև մի արտաքին ձև օգնում են նրան,
 ճիշտ ինչպէ՞ս և յունական աստուածների, աշխարհագրական
 տեղերի անուններն և նրանց առասպելներն ու զրոյցները:

Մի կողմ թողնելով մի քանի պատմական անձերի վրայ
 տաղերը, ինչպէ՞ս և «սթափական» բունայանդերն «ի հերիսայն»,
 «անէժը ի ճանճս», որոնց մասին խօսել չարժէ, — տեսնում ենք
 որ Բագրատունու բանաստեղծութիւնների նիւթը ամենամեծ
 մասամբ հասարակ բաներ են. նա աղքատ է եղել մաքերով
 և նրա մաքերն ու տրամադրութիւնն ընդհանրապէ՞ս
 պրոդայիկ են:

Ինչի՞ մէջ է ուրեմն քերթող Բագրատունու արժանիքը:
 Երկու բանի մէջ, նախ՝ նա բնութիւն սիրող է, գիտէ զգալ և
 նկարագրել բնութիւնը. և ապա՝ նա հասարակ ու պրոդայիկ
 նիւթերն ևս հարուստ ու ճոխ լիզուով արտայայտել գիտէ: Կա-
 րելի է ասել Բագրատունին առաջիններից է, ի հարկէ ժա-
 մանակով, մեր նոր գրականութեան մէջ, որ կարողանում է
 իսկական բնութիւն տալ, լինի այդ ընդարձակ նկարագրներով,
 թէկարճ պատկերների ու նմանութիւնների մէջ.

Երվինիւ ծաղկանց դաշտ և հովիտ

Վէտ վէտ խաղայ ծիծաղախիտ.

Նըկարակերպ բուսոց կանաջ

Հիւսկէն օթոց սըլիռի 'նդ առաջ.

Բաջեալ մարմանդք զիւրեանց զծոց

Գըգուեն զայգիս սիրեալ անկոց.

Աղբերականց պարդեալ խոխոջ

Գռէ 'նդ ծործոր լերանց խոռոջ.

Հեզիկ ի մարգ սողոսկ ընդ դար

Հաղիւ կըքեն ըզդեզ դալար:

Բացառ լերանց գեղեցկագիւր
Ոսկեգօտիւր փայլեն ի ծիր •
Յաւերժ մայրեաց խորոխտ յեթեր
Ընդ սօսուիւն շարժին ըստուեր •
Պարզ և յըստակ օդ քաղցրասիւք
Բուրեն վարդից հոտ անուշիկ:
Մեզ Տիտոնեան հարսըն սիրած
Պարզէ զգըլխով վրան ներկած
Ոսկետըտուէն վարդապըսակ
Ընդ աշաւուշն և ընդ երեակ •
Շուրջանակի յաշաց եղերք
Հոյլ հոյլ ոսկի սփռին իւր հերք:

Բերեմ մի օրինակ էլ նմանութիւններից •

Որպէս ալիք անգնդոց
Ի ծուրի երկմիտ տատանին
Ի խիտ հողմոց գուպարած,
Մինչ ուժգնագոյնն անկասկած
Ոստեալ վարէ ի Հանգրին •
Եւ կամ զօրէն Եփրատէս
Գարնանադայր թափ առեալ
Վանեալ դըլէ ամեհի
Թումբ և կամուրջ և մայրի՝
Ըզընաւ ս ի մի տառ ձուլեալ •••

Երբեմն նմանութիւնները հոմերական ձևով այնպէս ընդարձակուում են, որ ինքնուրոյն ընաւորութիւն են ստանում, և մարդ գրաւուելով նկարագրած տեսարանից՝ մոռանում է նոյն իսկ երգի բուն նիւթը: Այս ազդեցութիւն է անշուշտ իւր ընթերցանութեան ինչպէս պատմում են, Իլիականը նա բերան ասելիս է եղել: Բայց ընդհանուր առմամբ Բագրատունու ազգերի մէջ աւելի ճարտասանութիւն կայ քան բանաստեղծութիւն. աւելի սովորովի է, արուեստ ունի, քան ինքնաբոլիս ստեղծագործութիւն և զգացում. ուստի նրա նկարէն ու պերճ ոճը իւր բոլոր սեթեւեթանքով հանգերձ՝ միակերպ է, ձանձրալի է իւր դիմումներով, պարաւոր նուագներով և չնայնապէս միայն իշխան է լեզուի, այլ և ոտանաւորի. միանման յաջողութեամբ նրա դրչի տակից գուրս են դալիս և կարճ, որքնթաց տողեր, և դանդաղ, ծանր ու մեծավայելուչ ասացուածներ երկար տողերով: Հեշտաւոր հնչիւններն ու վանկերը, երաժշտական շեշտերն ու յանգերը երբեմն յափշտակում են ընթերցողին: Բայց աւանդ, այդ ամենն ապարդիւն են

անցնում, որովհետեւ տաղերն արտաքին գեղեցիկութեան չունին ներքին հարստութիւն, և մարդ յոգնում, նայն իսկ ու-
ժասպառ է լինում, երբ կարգում է մի չնչին միտք անվերջ
երկարութեամբ զարգացրած, մանաւանդ երբ յաճախ այդ չնչին
միտքն ևս բառերի և խօսքերի հեղեղի մէջ կորչում է: Մարդ
զգում է շարունակ, որ մի անամէջ քերթողութեան հետ գործ
ունի. իսկ այդ բաւական է ամենայն բանաստեղծութիւն
մեռցնելու համար:

Եւ այս ամենն առաջանում է նրանից, որ Բագրա-
տունին քնարական բանաստեղծ չէ, քնարական ոչինչ չունի,
բայց և այնպէս նա իւր գեղեցիկ հասակը կորցնում է քնա-
րերգութիւն անելով: Նա «գիւցազանց մարգարէ» է, ինչպէս
ինքն իրեն անուանում է մի տեղ. ծնունդ է վիպական բա-
նաստեղծ և առանձնապէս գիւցազներգու լինելու: Եւ 1830
թուից յետոյ նա այդ զգում է և ինքն իրեն նուիրում է միայն
իւր «Հայկ գիւցազնին», դադարելով այլ ևս քնարական քեր-
թուածներ յօրինելուց, և եթէ դարձեալ գրում է բաւական
նաչափ մեծ ու փոքր քերթուածներ, դրանք, այսպէս ասած,
ի պաշտօնէ շինուած բաներ են, գրեթէ բոլորն ուիրուած Տիւղ-
եան բնտանիւրին:

Բագրատունու բանաստեղծութեան զարգացումը ի հարկէ
«Հայկ գիւցազնին» մէջ է. բայց ես այդ քերթուածն իւր ժամա-
նակին առանձին կառնեմ. որովհետեւ դա ծնունդ է մեր 19-րդ
դարու բանաստեղծութեան ոչ թէ առաջին, այլ երկրորդ ե-
րեսնամեակի:

Մ. Արեղիան

